

HARBIY XIZMATCHILARDA LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK O'ZIGA XOSLIGI MUAMMOSINING TADQIQ ETILISHI

Qurbanova Surayyo Tuynazar qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Psixologiya (faoliyat turlari bo'yicha) magistratura mutaxassisligi
II bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ayni paytda Qurolli Kuchlar tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, kontrakt tizimiga o'tish, qurol-yarog' va texnikadan jangovar foydalanish shaxsiy tarkib samaradorligini oshirishga alohida talablar qo'yimoqda, shuning uchun armiya innovatsion fikrlashga qodir, tashkilotchilik va qo'mondonlik qobiliyatiga ega bo'lgan yetakchilarga juda muhtoj. Bo'lajak ofitserlarda mutaxassislariga xos bo'lgan, ularning tinchlik va urush davridagi xizmat faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda liderlik fazilatlarini shakllantirishni talab qiladi. Maqolada buguni globallashuv davrida harbiy xizmatchilarda liderlik sifatleri shakllanishining psixologik o'ziga xosligi muammosini tadqiq etishga doir turli olimlarning qarashlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: liderlik, harbiy bilim yurtlari, fenomen, faoliyat, ijtimoiy munosabatlar, shaxs, harbiy psixologiya, boshqaruv psixologiyasi.

Аннотация. В настоящее время проводимые в системе Вооруженных Сил реформы, в частности, переход на контрактную систему, боевое применение вооружения и техники, предъявляют особые требования к повышению эффективности личного состава, поэтому армия остро нуждается в лидерах, способных к новаторскому мышлению, организации и командованию. Он требует формирования у будущих офицеров лидерских качеств, свойственных специалистам, исходя из специфики их служебной деятельности в мирное и военное время. В статье анализируются взгляды различных ученых на исследование проблемы психологического своеобразия формирования лидерских качеств у военнослужащих сегодня в эпоху глобализации.

Ключевые слова: лидерство, военно-учебные заведения, феномен, деятельность, общественные отношения, личность, военная психология, психология управления.

Abstract. Currently, the reforms being carried out in the Armed Forces system, in particular, the transition to the contract system, the combat use of weapons and equipment, place special demands on improving the effectiveness of personnel, so the army is in great need of leaders who are able to think innovatively, have organizational and command skills. It requires the formation of leadership qualities in future officers, which are characteristic of specialists, based on the specific characteristics of their service activities in peacetime and wartime. The article analyzes the views of various scientists on researching the problem of

the psychological uniqueness of the formation of leadership qualities in military personnel today in the era of globalization.

Key words: leadership, military schools, phenomenon, activity, social relations, personality, military psychology, management psychology.

Harbiy universitetning har bir bitiruvchisi harbiy jamoaning rasmiy liderlik roliga potentsial tayyor. Kursantlar jamoasidagi liderlik hodisasini qonuniy ravishda, bir tomondan, ijtimoiy muhitning xususiyatlari bilan, ikkinchi tomondan, individual xususiyatlar bilan shartlangan ijtimoiy-psixologik hodisa deb hisoblash mumkin.

Liderlik muammosi inson hayoti va faoliyatining ko‘plab sohalari uchun asosiy muammodir: biznes, siyosat, sport, harbiy xizmat va boshqalar. Bu muammo inson munosabatlari tarixida ildiz otgan. Butun insoniyat tarixida, shu jumladan oldingi davrda, liderlarning ajralib turadigan munosabatlar ierarxiyasi mavjud edi. Qadimgi davlatlarda liderlikning oliy bo‘g‘ini fir‘avnlr, imperatorlar, podshohlar, sarkardalar, harbiy qo‘mondonlar, gubernatorlar va boshqalar bo‘lib, davlatni yo ilg‘or taraqqiyot va gullab-yashnash sari, yoki parchalanib, to‘liq tanazzulga olib boradi.

Liderlik fenomenini ayniqsa faol o‘rganish XX asrning boshlarida boshlangan, bu menejment sohasidagi tadqiqotlar bilan bog‘liq edi. Liderlik va liderlik sifatlarining shakllanish mexanizmlari tadqiqot obyektiga aylandi. 1930—1950-yillarda liderlik fenomenini tizimli asosda o‘rganish bo‘yicha qator keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borildi.

Olimlarning turli nuqtayi nazarlarini o‘rganish bizni psixologiyada “liderlik” tushunchasini ta’riflashga yagona yondashuv yo‘qligiga ishoniradi. Turli ta’riflarga ko‘ra, liderlik - bu ta’sir qilish va nazorat qilish usuli. Psixologiyada liderlik tushunchasi guruhdagi shaxslararo o‘zaro ta’sir tizimida hukmronlik va bo‘ysunish, ta’sir va ergashishni o‘z ichiga olgan shaxslararo ta’sir jarayoni sifatida qaraladi. Liderlik ta’limi harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi, harbiy qo‘mondonlik va boshqaruv samaradorligining kafolati hisoblanadi.

Harbiy psixologiya va pedagogikada ofitserlarni kasbiy faoliyatga tayyorlash, ularda kasbiy muhim fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha boy an’analar mavjud. M.I. Dyachenko, Ya.V. Podolyak, L.E. Merzlyak, A.V. Barabanshchikova, A.D. Glotchkina, V.P. Davidova, V.P. Kashirina, S.I. Sedina, A.M. Stolyarenko, L.I. Umanskiy, E.P. Utluka, N..F. Fedenko, Yu.F. Xudoleevning ilmiy izlanishlarida kursantlar o‘rtasida harbiy jamoa boshlig‘i fazilatlarini shakllantirish jarayonining asosini tashkil qilishi ko‘p bora ta’kidlangan.

Liderlik muammosini o‘rganar ekanmiz, biz “liderlik” hodisasining mohiyati va mazmunining aniq ta’rifi yo‘q degan xulosaga keldik. Ushbu hodisa turli tadqiqotchilar tomonidan sinchkovlik bilan o‘rganildi, buning natijasida ko‘plab ishlar, tushunchalar nazariyalari paydo bo‘ldi, ularda ushbu kontseptsyaning ko‘p qirraliligini, murakkabligini tushuntirishga, uning mohiyatini ochishga harakat qilindi. Ammo, har xil yondashuvlar, nuqtayi nazarlarga qaramay, ko‘pchilik

tadqiqotchilar liderlik - bu shaxslararo ta'sir ko'rsatish jarayoni, bunda liderlik tashabbuskor tomon ekanligiga ishonishadi.

Lider guruhni boshqarishi, ilhomlantirishi, rag'batlantirishi kerak, ammo izdoshlar ham unga ta'sir qilishi mumkin. Shunday ekan, lider nafaqat liderlikka tayyor bo'lgan, balki yetakchiga ergashishga tayyor bo'lgan izdoshlarga ham asoslanadi. Liderlik barcha uslublar, usullar va ta'sir turlaridan foydalanishni o'rganishi kerak, agar u o'z funksiyalarini iloji boricha uzoq va samarali bajarishni xohlasa, har bir holatda ma'lum bir vaziyat uchun eng mosini tanlaydi.

Liderning shaxsiy fazilatlarini tahlil qilib, kelajakdagi ofitserlarning liderlik sifatlarining muhim xususiyatlarini aniqlash mumkin: yuqori intellekt, maqsadga muvofiqlik, fikrlash qobiliyati, stressga chidamlilik, hissiy muvozanat, o'zini boshqarish qobiliyati, bo'ysunuvchilarga ta'sir o'tkazish qobiliyati, muloqot, ko'nikmalar va muammolarni ijodiy hal qilish qobiliyati va boshqalar.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, liderlik – inson xarakterining kuchliligi va aqlining moslashuvchanligini o'zida mujassamlashtirgan, odamlarga liderlik qilish imkonini beruvchi iste'dod turidir.

Hozirgi vaqtda amalga oshirilayotgan islohot manfaatlaridan kelib chiqib, keng ko'lamli tashkiliy-shtat o'zgarishlari amalga oshirildi. Shu bilan birga, kuch tuzilmalarini ishga qabul qilishning yangi usuli ushbu toifadagi harbiy xizmatchilarni tayyorlash va tarbiyalashga yangicha yondashuvlarni talab qildi. Ushbu innovatsion yondashuvlardan biri harbiy xizmatchilarni boshlang'ich harbiy qismlarga liderlik qilish, xususan, o'z qo'l ostidagilarni faoliyat jarayonida hamkorlik qilishga undashga, odamlarni to'plashga va ularni samarali harakatlarga yo'naltirishga qodir bo'lgan harbiy jamoa boshlig'i funksiyalarini bajarishga o'rgatishdir. Liderlik qobiliyati va psixologik tayyorgarlik harbiy xizmatchilarga o'z qo'l ostidagilar bilan munosabatlarni muvaffaqiyatli o'rnatishga, o'zining qo'mondonlik, tashkiliy va tarbiyaviy qobiliyatlarini to'liq amalga oshirishga imkon beradi.

Harbiy xizmatchilarda liderlik va liderlik sifatlarini shakllantirish muammosini ko'rib chiqishga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar tahlili ko'proq o'rganilganligini ko'rsatadi. 200 yildan ortiq fanning turli sohalari: sotsiologiya, falsafa, tarix, psixologiya, pedagogika va boshqa kabi sohalarda o'rganilgan. Ushbu hodisani ko'plab tadqiqotchilar orasida N.K.Mixaylovskiy, E.A.Arkin, D.B.Elkonin, B.D.Parigin, L.I.Umanskiy, T.Bendas, V.G.Diligenskiy, I.G.Dubov, R.L.Krichevskiy va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

T.V.Bendas talqiniga ko'ra "liderlik" tushunchasi qadimgi tarixga ega bo'lib, uning kelib chiqishi insoniyatning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Muallifning fikricha, kamida ikki kishi uchrashadigan joyda, bir kishining boshqasiga ustunlik qilish muammosi paydo bo'ladi. Binobarin, liderlik insonga xos bo'lgan ijtimoiy-psixologik, umumiy tarixiy hodisadir.

Krichevskiy R.L - "Lider - guruh qadriyatlarining eng to'liq to'plamiga ega bo'lgan, eng katta tasir kuchini o'zida jamlagan va o'zaro munosabatlar jarayonida ilgari suriladigan guruh a'zosi".

Podlasiy I.P. – “Lider – ma’lum bir shaxsiy tajribaga ega yorqin shaxs bo‘lib, u yoki bu sabablarga ko‘ra jamoa a‘zolarining ko‘zida jozibali bo‘lib ko‘rinishi mumkin”.

Parigin B.D. - “Lider - bu ma’lum, o‘ziga xos va qoida tariqasida, odamlarning birgalikdagi, jamoaviy faoliyatini eng tez va muvaffaqiyatli tashkil etishni ta’minlash uchun guruhning umumiy maqsadga erishish yo‘lida yetarlicha muhim vaziyatda norasmiy liderlik roliga o‘z-o‘zidan ko‘tarilgan guruh a‘zosi”.

Platonov K.K. – “Lider - norasmiy munosabatlar tizimida guruhga yetakchi ta’sir ko‘rsatadigan shaxs”.

Stolyarenko A.M. – “Lider xarizmatik belgilarga ega bo‘lgan eng faol shaxs bo‘lib, u faol ravishda o‘z tarafdorlarini, hamfikrlarni qidiradi va tanlaydi, boshqalar uchun psixologik jalb qilish markaziga aylanadi”.

Umanskiy L.I. – “Lider - guruh a‘zosi bo‘lib, uni lider maqomiga ko‘tarish uchun uni guruhning barcha boshqa a‘zolari butun guruh manfaatlariga ta’sir qiluvchi va butun guruhning yo‘nalishini belgilaydigan eng mas’uliyatli qarorlarni qabul qilish huquqini tan oladilar”.

1. Mahalliy fanlarda “lider” tushunchasi qandaydir aniq va muhim maqsadga erishish manfaatlarini yo‘lida odamlarni birlashtirish, jamlashga qodir bo‘lgan iqtidorli, xarizmatik shaxs sifatida tushuniladi.

2. Har qanday guruh, jamoa o‘z oldiga qo‘ygan maqsadiga erishish, muhim muammoni hal etish uchun yo‘l-yo‘riqqa muhtoj, shuning uchun o‘z muhitidan obro‘li yetakchini ilgari suradi. Leadersiz hech bir guruh mavjud bo‘lolmaydi.

3. Lider guruh a‘zosi bo‘lganligi sababli, bu guruhda g‘ayrioddiy, iste’dodli, yorqin shaxs sifatida ajralib turadi, u quyidagi xususiyatlarga ega: eng yuqori maqom; shubhasiz vakolat; yetakchi ta’sir; guruh faoliyatini tashkil etish va qarorlar qabul qilishda eksklyuziv rol; guruh munosabatlarini boshqarish kabilar.

Liderlik mohiyatini tushunish borasida olimlarning qarashlari ham noaniq. Shunday qilib, L.D.Stolyarenko va V.E.Stolyarenkolar “liderlik”ni “ham shaxsga, ham guruhga ta’sir o‘tkazish, tashkilot maqsadlariga erishish uchun barchaning sa’y-harakatlarini yo‘naltirish qobiliyati” deb talqin qiladilar.

L.I.Umanskiy liderlikni “individning guruhga yetakchi ta’sirining ijtimoiy-psixologik hodisasi” deb tushunadi [1]. B. D. Parigin liderlikni “jamiyatda hukm surayotgan ijtimoiy munosabatlar bilan belgilanadigan, optimal vaqt va optimal samara bilan guruh maqsadlariga erishishga hissa qo‘shadigan kichik ijtimoiy guruhni tashkil etish va boshqarish jarayonlaridan biri” deb tushuntiradi[2].

A. L. Svetsitskiy liderlikni “odamlarning jamoaning boshqa a‘zolariga samarali ta’siri, ikkinchisini ma’lum bir tarzda harakat qilishga undaydi deb tushunadi. Liderlar odamlarning harakatlarini sof shaxsiy ta’sir asosida boshqaradi” [3]. S.A.Alifanov liderlik “ijtimoiy psixologiyada eng ko‘p o‘rganilgan va eng kam tushunilgan konstruksiya” deb hisoblaydi [4].

Yuqoridagi mualliflarning pozitsiyasini hisobga olish liderlikni tabiiy ijtimoiy xususiyatdir, deb ta’kidlashga imkon beradi.

Liderlik – guruhdagi psixologik jarayon, bu guruhning boshqa a’zolarining xatti-harakatlariga liderlikning shaxsiy obro’sining ustun ta’siriga asoslangan va guruh maqsadiga erishishga qaratilgan. Shu bilan birga, liderlik har doim darajaga, ta’sir kuchiga bog‘liq bo‘lib, bu liderlikning shaxsiy fazilatlari va u ta’sir qilmoqchi bo‘lgan kishilarning fazilatlari nisbati va ushbu guruh qaysi vaziyatga bog‘liqligiga asoslanadi.

Shuning uchun rivojlangan liderlik sifatlarining mavjudligi guruhga samarali liderlik qilish, guruh a’zolarini vazifa va maqsadlarni amalga oshirishga safarbar qilishning ajralmas shartidir.

Bu xulosa F.Fidlerning [5] fikriga to‘g‘ri keladi, u liderlikni guruh ishini boshqarish va muvofiqlashtirish bilan bog‘liq holda rahbar bajaradigan harakatlar deb ataydi. Jumladan, mas’uliyatni taqsimlash, rag‘batlantirish, tanqid qilish va yordam berish kabi harakatlar.

I.P.Volkov, B.D.Parigin liderlik bir qator funksiyalarni - strategik, ma’muriy, ekspert-maslahat, kommunikativ-tartibga solish, tashqi muhitda vakillik, psixoterapevtik, ta’lim, intizomiy bajaradigan rahbarni o‘z ichiga oladi, deb ta’kidlagan [6]. S.D.Reznikning ta’kidlashicha, faqat bir qator jozibali psixologik fazilatlarga ega bo‘lgan odamgina lider bo‘lishi mumkinligi aytib, ularga o‘ziga ishonch, o‘tkir va moslashuvchan aql, o‘z biznesini mukammal bilish sifatidagi kompetensiya, kuchli iroda, inson psixologiyasining o‘ziga xos xususiyatlarini tushunish qobiliyati, tashkilotchilik qobiliyatlarini kiritadi [7].

L.D.Stolyarenko va V.E.Stolyarenko lider vaziyatni xolisona tahlil qila olishi, unga xatti-harakati, harakat dasturini shakllantirish va asosli qarorlar qabul qilish imkonini berishi kerak, deb hisoblaydi [8]. Bu kuch va vositalarni safarbar qilishni o‘z vaqtida boshlash imkonini beradi. Guruhning to‘liq yoki ko‘pchilik tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini ta’minlagan holda, rahbar qabul qilingan qarorlarni amalga oshirish jarayonini tashkil qilishi mumkin, uni amalga oshirish rejasi quyidagilarni o‘z ichiga olishi kerak:

- 1) ijrochilarni tanlash va joylashtirish;
- 2) qarorlar qabul qilish;
- 3) qarorlarni ijro etish joyiga nisbatan aniqlashtirish va moslashtirish;
- 4) bajarish uchun tashqi va ichki sharoitlarni yaratish;
- 5) ijrochilar faoliyatini muvofiqlashtirish;
- 6) natijalarni umumlashtirish va tahlil qilish.

S.D.Reznik “Yangi boshqaruv falsafasiga javob beradigan samarali rahbar o‘z obro‘-e’tibori rasmiy maqomiga emas, balki bevosita qo‘l ostidagilarning hurmatiga bog‘liqligini anglab yetgan shaxs hisoblanadi” – deb yozadi [9]. F.Fidler fikricha, liderning samaradorligi uning biror vazifaga yoki jamoadagi munosabatlarga yo‘naltirilganligiga, shuningdek, guruh faoliyatini nazorat qilish darajasiga va unga ta’sirini amalga oshirishga bog‘liq. Muallifning fikricha, liderlikning samaradorligi guruhni boshqaradigan sharoitlarga, kognitiv manbadan (bilim, tajriba, xarakter, munosabatlar va boshqalar) foydalanish qobiliyatiga ham bog‘liq [10].

Binobarin, harbiy sohada faoliyat olib boruvchi harbiy xizmatchilar, albatta, liderlik sifatlariga ega bo'lishi, liderlik faoliyatiga tayyor bo'lishi, ayniqsa, qo'mondonlik lavozimlarida ham tinchlik, ham urush davrida bo'lishi kerak. Bundan tashqari, yaxshi shakllangan liderlik sifatlariga ega bo'lgan harbiy xizmatchi o'zining vazifasini muvaffaqiyatli ravishda bajaradi

Funksional vazifalarni bajarishda unga jiddiy ish yuklanishi mumkin, u hamkasblari uchun haqiqiy namuna bo'ladi, yosh askarlarga samarali ta'sir ko'rsatishga qodir va qo'l ostidagilarga vakolatli ta'sir ko'rsatadi. Jangchi-liderni mas'uliyatli jangovar vazifa ishonib topshirilishi mumkin va qiyin vaziyatda u marhum qo'mondonni almashtirib, buyruqni o'z zimmasiga oladi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, harbiy xizmatchilarning amaliy faoliyati uchun liderlik fenomenining ahamiyatining asosiy qoidalarini asosli ravishda aniqlash mumkin:

“Liderlik” va “rahbarlik” tushunchalarining amalga oshirilgan tahlili, ushbu hodisaning mohiyati, harbiy xizmatchilarning harbiy kasbiy faoliyatiga nisbatan ko'rib chiqilayotgan tushunchalarga aniq ta'riflar berishga imkon beradi:

- lider – guruh, harbiy jamoa a'zosi bo'lib, unga boshqa barcha a'zolar ishonadi va unga butun guruh (jamo) manfaatlariga daxldor bo'lgan eng muhim va mas'uliyatli qarorlarni qabul qilishning mutlaq huquqini e'tirof etadi. Unga federal qonunlar, nizomlar va qo'mondonlik buyruqlari talablariga javob beradigan harbiy kasbiy faoliyatini bevosita amalga oshirish kabi vazifalar ham yuklatiladi;

- liderlik – rahbarning munosib tan olingan obro'-e'tiboriga, g'ayrioddiy fazilatlar va qobiliyatlariga, yetakchi a'zolarining sa'y-harakatlarini jamlay olish qobiliyatiga asoslangan guruhga, harbiy xizmat vazifasini optimal va samarali bajarish bo'yicha guruhga butun harbiy jamoaga yetakchi ta'sir ko'rsatish darajasining ko'lami bilan tavsiflanadi.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar, harbiy psixologlarning liderlik muammosiga yondashuvlari xilma-xilligiga qaramay, ushbu ijtimoiy-psixologik hodisa bilan bog'liq harbiy kasbiy faoliyat bilan bog'liq bir qator amaliy muammolarni hal qilish ochiqlicha qolmoqda.

Harbiy kasbiy faoliyatda liderlik va uning turlarini o'rganishda uning namoyon bo'lishining quyidagi xususiyatlarini hisobga olish kerak: birinchidan, davlat yomonidan tayinlangan rahbar sifatida liderlik (bunday hollarda u “lavozim”, “vazifalar”, “kategoriyalar orqali belgilanadi”)- rahbarning izdoshlariga (bo'ysunuvchilarga) ta'sir darajasini, ikkinchisining unga bo'lgan munosabatining xususiyatlarini va boshqa bir qator xususiyatlarni tahlil qilishga qaratilgan, ikkinchidan, jarayon sifatida liderlik (“ta'sir qilish jarayoni”, “faoliyatni tashkil etish usuli”, “xulq-atvor”, “odamlar xulq-atvorini boshqarish” va boshqalar) - liderlikning dinamik modelini ochib beradi va liderlik subyekting erishish, mustahkamlash va tasdiqlashdagi faolligini tavsiflaydi.

Guruh yoki harbiylarning harbiy-professional faoliyatini samarali tashkil etish imkonini beradigan yetakchi mavqei jamoa a'zolarining liderni bildirgan munosabatlariga ham asoslanishini inobatga olish zarur.

Ilmiy adabiyotlar va empirik ma'lumotlarning tahlili bizga liderlik sifatlarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillarga tashqi (davlat tarafidan qabul qilingan qonunlar, norma, ustavlar, nizomlar), ichki ("serjant-askar", "serjant" tarkibidagi harbiy xizmatchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayonida ijobiy hissiy muhitni yaratish) kiradi, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. "Ofitser" tizimi, bu harbiy xizmatchilarning rivojlangan aloqa va tashkilotchilik qobiliyatini, liderlik sifatlarini shakllantirish darajalarini, harbiy xizmatchilarni harbiy qismda muddatli harbiy xizmatga rag'batlantirishni nazarda tutadi. Muddatli harbiy xizmatchilarning liderlik sifatlarini shakllantirish mezonlari: motivatsion - kasbiy faoliyatda liderlik fazilatlarining ahamiyatini anglash, kognitiv –liderlik fazilatlari haqida bilimlarni egallash, rahbar rolini qabul qilish; o'quv va jangovar faoliyatda o'zaro munosabatlarga qiziqishning namoyon bo'lishi; operativ - jangovar tayyorgarlik faoliyatida olingan bilim, ko'nikma, malakalar bilan harakat qilishda namoyon bo'ladi.

Muddatli harbiy xizmatchilarning liderlik sifatlarini shakllantirish ularning individual xususiyatlarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi: faollik, tashabbuskorlik, mustaqillik, qat'iyatlilik, chidamlilik, shu jumladan jismoniy, muloqot va tashkilotchilik qobiliyatlari kabilar. Liderlik sifatlarini shakllantirish natijasi bo'linmalarining muvaffaqiyatli ishlashi garovidir.

Kimyoviy qurollarni xavfsiz saqlash va yo'q qilish federal boshqarmasi bo'linmalarining harbiy xizmatga chaqirilgan harbiy xizmatchilarning tarbiyaviy ishlarda liderlik fazilatlarini rivojlantirish bo'yicha ish tajribasini tahlil qilinganda, harbiy xizmatga chaqirilgan harbiy xizmatchilarning tashabbusi qo'llab-quvvatlanayotgani ta'kidlandi. Jangovar tayyorgarlik mashg'ulotlarida axborot-reseptiv va reproduktiv o'qitish usullari ustunlik qiladi, bu muloqot asoslarini eshitish qobiliyatiga, liderlik fazilatlarining xususiyatlari haqida ma'lum bilimlarni egallashga yordam beradi. Yosh askarning kursi davomida sinfda kuzatuv olib borilganda, harbiy xizmatchilar o'rtasidagi subyekt-obyekt munosabatlarini qayd etdigan, bu bir guruh hamkasblar, ayniqsa xizmatning dastlabki davrida, harbiy xizmatchilar bilan o'zaro munosabatlarga bo'lgan tarbiyaviy qiziqishni sezilarli darajada kamaytiradi. Darsdan tashqari vaqtda "askar – serjant – ofitser" tizimidagi o'zaro aloqalar ham yetarli emasini ko'rsatadi.

Suhbatlar va reyting natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, harbiy xizmatchilar qat'iyatlilik, mustaqillik kabi liderlik sifatlarining ahamiyatini yetarlicha baholamaydilar, ular aloqa va tashkiliy usullar, vositalar va texnikalarni yetarli darajada bilmaydilar, bu esa jamoa, xizmat, xizmat ko'rsatish, jangovar tayyorgarlik dasturini o'zlashtirish va boshqalarni shakllantirishga salbiy ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Корчемный П.А. Военная психология: методология, теория, практика. М.: Воениздат, 2010 – 340с

2. Парыгин Б. Д. Лидерство как инструмент интеграции общности / Б.Д. Парыгин // Социальная психология в трудах отечественных психологов /сост. А.Л. Свенцицкий. - СПб.: Издательство «Питер», 2000.
3. Свенцицкий А. Л. Социальная психология управления. - М.: Экономика, 1986.
4. Алифанов С. А. Основные направления анализа лидерства /С. А. Алифанов //Вопросы психологии. - 1991. - №3. - С. 90-98.
5. Fidler F. A Theory of leadership effectiveness. N.Y., 1976.
6. Волков И. П. Руководителю о человеческом факторе. - СПб.: Питер, 2007.
7. <http://ej.kubagro.ru/2015/03/pdf/84.pdf>
8. Столяренко Л. Д., Столяренко В. Е. Психология и педагогика для технических вузов. - 2-е изд., перераб. и доп. - Ростов н/Д: «Феникс», 2004.
9. Резник С. Д. Организационное поведение: Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2008.
10. Fiedler F. A Theory of leadership effectiveness. N.Y., 1980.
11. Ачилов, Н. К., & Джумаева, Н. И. (2022, May). ВОПРОС ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В ЭПИЧЕСКОМ ИСПОЛНЕНИИ И ЕЕ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ. In Интеллектуальное наследие Захириддина Мухаммада Бабура и современность. Сборник статей и тезисов докладов Международной научно-практической конференции 28 февраля 2020 г. (p. 103). Litres.
12. Achilov, N. (2022). EPIC KNOWLEDGE DECLINE AND FACTORS OF THE EMERGENCE OF FAKE EPOS. Journal of Integrated Education and Research, 1(2), 192-202.
13. Achilov, N. K. (2021). ЕДИНСТВО ЭПИЧЕСКИХ СЮЖЕТОВ И ВОПРОСЫ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ТРАКТОВКИ. Theoretical & Applied Science, (4), 125-130.
14. Achilov, N. K. (2022). The image of a historical person and its epical interpretation. Open Access Repository, 8(05), 126-132.
15. Buriboyevna, M. A. (2022). METHODOLOGY OF LEARNING THE SPEECH OF STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(12), 147-151.
16. Makhsadovich, Z. S. (2022). GROWTH, DEVELOPMENT AND YIELD OF COTTON DEPENDING ON POTASSIUM NUTRITION IN CONDITIONS OF SOILS OF LOWINCOME EXCHANGE POTASSIUM.
17. Maxsadovich, J. S. (2021). INFLUENCE OF LOCAL POTASSIUM FERTILIZER ON GROWTH, DEVELOPMENT AND YIELD OF COTTON VARIETIES" BUKHARA-102" AND" OMAD".
18. Khamidovna, P. O. (2023). Features of the Use of Modern Didactic Tools in Technical Higher Educational Institutions. Telematique, 7630-7634.

19. Khamidovna, P. O., & Khabibakhan, J. (2020). FACTORS AND TOOLS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION AMONG HIGHER EDUCATION STUDENTS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(3).
20. Пўлатова, О. Х. (2022). КАСБИЙ ФАОЛИЯТИДА МУЛОҚОТНИНГ РОЛИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(1), 190-195.
21. Khamidovna, P. O. (2022). Pedagogical Mechanisms for the Development of a Culture of Communication Between Students of Technical Universities. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 29-33.
22. Aminjanovna, R. N. (2022). EMOTIONAL STATES OF THE PERSON. *Conferencea*, 190-192.
23. Aminjonovna, R. N. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA EMOTSIONAL HOLATLAR TURLARI. *World scientific research journal*, 2(1), 105-109.
24. kizi Yunusova, H. R., & Ahmedova, M. A. (2022). THE CASE OF MULTIPLE AUXILIARY VERBS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *International Academic Research Journal Impact Factor 7.4*, 1(5), 5-8.
25. Khadimatovna, A. M. (2022). Psycholinguistic Features Of Slang Vocabulary In The National Language. *Eurasian Scientific Herald*, 7, 205-208.
26. Urazalieva, M. (2022). THE ROLE OF JARGONS IN THE WORLD OF BUSINESS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 619-624.
27. Ахмедова, М. Х. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ТААЛУҚЛИ ЖАРГОНЛАРНИНГ ПСИХОЛИНГВИСТИК ТАҲЛИЛИ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(3), 85-89.
28. Khodimatovna, A. M. (2021). Psycholinguistic features not literary words. *Linguistics and Culture Review*, 5(S2), 1115-1121.
29. Ахмедова, М. Х. (2021). ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГ НУТҚИ. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 1209-1213.
30. Rustamovna, P. M. (2022, December). Infectious Diseases of the Nervous System In Children And Its Complications. In *Conference Zone* (pp. 168-174).
31. Po‘latxo‘jayeva, M. R. Defektologiyaning klinik asoslari. О ‘quv qo ‘llanma. T., TDPU–2013.
32. Po‘Latkhodjaeva, M. R. (2022). Effective Ways of Rehabilitation Work with Children with Cochlear Implants. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 9, 479-481.
33. Пўлатхўжаева, М. Р. (2021). БОЛАЛИК ДАВРИДА УЧРАЙДИГАН БОШ МИЯ ЖАРОҲАТЛАРИ ВА УНИНГ АСОРАТЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(10), 1124-1128.

34. Abdurakhmanovna, M. D. (2022). SPECIFIC FEATURES OF FINE MOTOR SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(5), 135-139.
35. Musayeva, D. A. (2019). Family and School Interaction in Educating Children with Hearing Impairment. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
36. Khamidovna, P. O. (2023). Features of the Use of Modern Didactic Tools in Technical Higher Educational Institutions. *Telematique*, 7630-7634.
37. Khamidovna P. O. The mechanism of developing a culture of communication in students in the educational process //JCR. – 2020. – Т. 7. – №. 12. – С. 3096-3103.
38. Xaboxunova, R. (2021). QO'QON ADABIY MUHITI IJODKORLARI HAQIDA. QO'QON ADABIY MUHITI AZIZ QAYUMOV TALQINIDA. *Scienceweb academic papers collection*.
39. Khabokhunova, R. (2014). ABOUT STUDYING HISTORY OF THE KUKAN ENVIRONMENT. *Paradigmata poznani*, (2), 85-89.
40. Хабохунова, Р. Ш. (2013). О разновидности мушайра (поэтическое состязание), свойственной Кокандской литературной среде. *Познание стран мира: история, культура, достижения*, (2), 78-81.
41. XABAXUNOVA, R. ÖZBEK KLASİK EDEBİYATININ ARAŞTIRILMASINDA HERMENEUTİK TEMELLERİ ÜZERİNE BİR YAKLAŞIM. *Folklor Akademi Dergisi*, 2(3), 556-562.
42. Elmurodov, S., Tajibaev, J., Matniyazov, Z., Ikromova, M., & Meliboeva, G. (2022). Methods of Correct Placement of Counters and Information Boards in Historical Monuments. *Journal of Architectural Design*, 13, 43-49.
43. Murodovna, I. M. (2022). EXPERIENCE OF WORLD COUNTRIES IN ANALYSIS AND SOLUTIONS OF THE PROBLEMS IN THE DOMESTIC TERRITORIES OF MICRO-COUNTRIES. *Open Access Repository*, 8(12), 675-683.
44. Murodovna, I. M. (2022). O'ZBEKISTON HUDUDIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA TURISTIK KOMPLEKSLARNING O'RNI. *Conferencea*, 23-25.
45. Эралиев, А. А. (2022). РОЛЬ ЖЕНЩИН-ДЕВУШЕК В РАЗВИТИИ МАЛОГО БИЗНЕСА. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 1024-1030.
46. Эралиев, А. (2022). Актуальные вопросы при организация современного производства на промышленных предприятиях. *Scientific Collection «InterConf»*, (128), 34-39.
47. Эралиев, А. (2022). ПОВЫШЕНИЕ БЛАГОСОСТОЯНИЕ НАСЕЛЕНИЯ В ПОСТПАНДЕМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ ЗА СЧЁТ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА. *InterConf*.

48. Эралиев, А. А. (2022). ПОВЫШЕНИЕ РОЛИ МОТИВИРУЮЩИХ ФАКТОРОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ВЫПОЛНЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ. In Colloquium-journal (No. 5 (128), pp. 17-19). Голопристанський міськрайонний центр зайнятості.
49. Эралиев, А. А. (2022). Значение качества продукции для строительных организаций и вопросы его повышения. Процветание науки, (2 (8)), 3-10.
50. Эралиев, А. А. (2021). РОЛЬ РУКОВОДИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЙ. Вестник науки и образования, (7-1 (110)), 47-50.
51. Эрматов, А. А., & Эралиев, А. А. (2021). ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗА СЧЕТ ВОВЛЕЧЕНИЯ СОТРУДНИКОВ В УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ. Вестник науки и образования, (12-1 (115)), 72-75.
52. Эралиев, А. А. (2021). ЗНАЧЕНИЕ СТРУКТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ В ПОВЫШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ. Научный журнал, (3 (58)), 47-49.
53. Shamshidinovich, K. J. (2022). Interaction Of Distance Education Processes to General Secondary Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 8, 72-75.
54. Kazimov, J. S. (2020). ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF EDUCATIONAL PROCESSES IN MODERN SCHOOLS ON A SCIENTIFIC BASIS. In Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives (pp. 14-19).
55. Kazimov, J. S. (2020). CONTENTS OF THE PROCESS OF PREPARATION AND TRAINING OF TEACHERS OF GENERAL EDUCATION
56. Shamahiddinovich, K. J. (2019). ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF INNOVATION PROCESSES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(3).
57. Казимов, Ж. Ш. (2019). Современный подход к качеству и эффективности учебно-воспитательных процессов в общеобразовательных школах. Евразийское Научное Объединение, (2-4), 230-232.
58. Казимов, Ж. Ш. (2019). Перспектива каждого общества определяется его неотъемлемой частью и тем, насколько жизненно важна система образования. In Научные тенденции: Педагогика и психология (pp. 33-35).
59. Охунов, И. И., Левкович, М. Г., Абдуллаев, Н. Д., Хужаев, В. У., & Арипова, С. Ф. (2011). Алкалоиды *Crambe kotschyana* флоры Узбекистана. Химия природ. соедин, (3), 431-432.

60. Okhunov, I. I., Bobakulov, K. M., Aripova, S. F., Abdullaev, N. D., & Khuzhaev, V. U. (2012). Component composition of *Crambe orientalis*. *Chemistry of Natural Compounds*, 47(6), 1018-1019.
61. Tseomashko, N. E., Terent'eva, E. O., Kodirova, D. B., Okhunov, I. I., Aripova, S. F., Khashimova, Z. S., & Azimova, S. S. (2013). Synthesis of convolinine and cytotoxic activity of alkaloids of the genus *Convolvulus* and their derivatives. *Chemistry of Natural Compounds*, 48(6), 1039-1041.
62. Okhunov, I. I., Aripova, S. F., Bobakulov, K. M., Abdullaev, N. D., & Khuzhaev, V. U. (2011). Alkaloids and other low-molecular-weight metabolites from *Crambe kotschyana*. *Chemistry of Natural Compounds*, 47(4), 671-673.
63. Okhunov, I. I., Mirzaev, Y. R., Bobakulov, K. M., Abdullaev, N. D., & Aripova, S. F. (2016). Constituents of *Convolvulus fruticosus* and Pharmacological Activity of the Main Alkaloid Cuscohygrine. *Chemistry of Natural Compounds*, 52(3), 558-559.
64. Okhunov, I. I., Levkovich, M. G., & Aripova, S. F. (2013). Crambain, a new alkaloid from plants of the genus *Crambe*. *Chemistry of Natural Compounds*, 49(2), 320-322.
65. Okhunov, I. I., Levkovich, M. G., Turgunov, K. K., & Aripova, S. F. (2016). 5-hydroxy-4, 5-Dihydrooxazole-2-Thiol and Cyclic Sulfur from *Crambe kotschyana*. *Chemistry of Natural Compounds*, 52(1), 186-187.
66. Berdiyeva, G. (2022, September). " FINE ART" IS A CREATIVE PRODUCT FOR CHILDREN IN NEED OF SPECIAL HELP. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 124-127).
67. Ayupova, M. Y., & Amirsaidova, S. M. (2018). Meaning of Speech in Mental Development of Child. *Eastern European Scientific Journal*, (2).
68. Abidova, N. Z. (2022, December). CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL ACTIVITY DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION. In *Conference Zone* (pp. 665-671).
69. Abidova, N. Z., & Mansurova, D. (2022, December). PROBLEMS OF RELATIONSHIP OF THE VALUES OF TEACHERS AND THEIR READINESS FOR INCLUSIVE EDUCATION. In *Conference Zone* (pp. 672-677).
70. Abidova, N. (2022). Problems of Preparing Future Defecttologists to Work in the Conditions of Inclusive Education. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 2505-2511.
71. Abidova, N. Z., & Shukuralieva, N. S. (2022). CURRENT STATUS OF STUDYING THE PROBLEM OF COMMUNICATION IN CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 4(11), 35-40.
72. Abidova, N. Z., & Kaxarova, M. M. (2022). DEVELOPMENT OF SOUND PRONUNCIATION OF SPEECH IN CHILDREN WITH EXPRESSIVE

- ALIA. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 4(11), 28-34.
73. Абидова, Н. З., & Утбасарова, У. М. (2022). МАКТАБ ЁШИДАГИ ДИЗАРТРИЯ НУТҚ НУҚСОНЛИ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ЛОГОПЕДИК ИШНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА НУТҚИНИ ДАВОЛОВЧИ ФОНЕТИК РИТМЛАШ ОРҚАЛИ ҚАЙТА ҚУРИШ. PEDAGOGS jurnali, 5(1), 78-84.